

НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЛОБІЗМУ В ОРГАНАХ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ REGULATORY AND LEGAL SUPPORT OF LOBBYING IN STATE AUTHORITIES AND LOCAL SELF-GOVERNMENT

В статті доведено, що лобізм є одним із основних механізмів представництва інтересів та впливу на органи влади, він виступає особливою системою і практикою цілеспрямованого впливу певних груп суспільства на формування законодавчої бази.

Серед основних функцій лобізму виділено – забезпечення ефективної взаємодії громадян, інститутів громадянського суспільства, суб'єктів господарювання з органами державної влади та місцевого самоврядування.

Але, досліджуючи погляди науковців – зроблено висновки, що окрім позитивних функцій, лобізм може викликати і негативні прояви, як то: незаконний тиск на представників влади, хабарництво, корупція, що формує негативне ставлення в суспільстві до лобізму. Для уникнення таких негативних проявів він має бути контрольований, тобто має бути розроблена відповідна нормативно-правова база, яка б регулювала процес здійснення лобістської діяльності та визначала правовий статус кожного з учасників такої діяльності й можливість притягнення до відповідальності у разі вчинення неправомірних дій. Досліджено проекти законів, які пропонувались, як народними депутатами України, так і Кабінетом Міністрів України, було виділено їх недоліки, зокрема те, що більшість з них не передбачали залучення до процесу участі у політичному житті представників громадянського суспільства, а це означає, що органи державної влади та місцевого самоврядування мають певні побоювання щодо можливості залучення громадян до сфери політичного життя та можливості їх впливу на рішення державних службовців та представників органів законодавчої влади.

Доведено, що прийнятій Закону України «Про лобіювання» має певні недоліки, адже він звужує сферу діяльності лобістів, яким надано право надавати свої послуги лише стосовно питань прийняття нормативно-правових актів, або внесення змін до них, тобто стосовно законів та підзаконних нормативних актів, але не стосується видання органами виконавчої влади розпоряджень та інших адміністративних рішень.

Ключові слова: лобізм, громадянське суспільство, органи державної влади, органи

місцевого самоврядування, нормативно-правове забезпечення.

The article proves that lobbying is one of the main mechanisms of representing interests and influencing government bodies, it acts as a special system and practice of targeted influence of certain groups of society on the formation of the legislative framework.

Among the main functions of lobbying is highlighted – ensuring effective interaction of citizens, civil society institutions, business entities with state authorities and local self-government bodies.

But, studying the views of scientists, it was concluded that in addition to positive functions, lobbying can also cause negative manifestations, such as: illegal pressure on government officials, bribery, corruption, which forms a negative attitude in society towards lobbying. To avoid such negative manifestations, it must be controlled, that is, an appropriate regulatory and legal framework must be developed that would regulate the process of lobbying activities and determine the legal status of each participant in such activities and the possibility of being held accountable in case of committing illegal actions. The draft laws proposed by both the People's Deputies of Ukraine and the Cabinet of Ministers of Ukraine were studied, and their shortcomings were highlighted, in particular, the fact that most of them did not provide for the involvement of representatives of civil society in the process of participation in political life, which means that state authorities and local self-government bodies have certain concerns about the possibility of involving citizens in the sphere of political life and the possibility of their influence on the decisions of civil servants and representatives of legislative bodies.

It is proven that the adopted Law of Ukraine "On Lobbying" has certain shortcomings, because it narrows the scope of activity of lobbyists, who are granted the right to provide their services only in relation to the adoption of regulatory legal acts, or amendments to them, that is, in relation to laws and subordinate regulatory acts, but does not apply to the issuance of orders and other administrative decisions by executive authorities.

Key words: lobbying, civil society, state authorities, local self-government bodies, regulatory and legal support.

УДК 351.9:342.571
DOI <https://doi.org/10.32782/pma2663-5240-2024.43.35>

Гарькавий І.Б.

д. наук з держ. упр.,
професор кафедри публічного
управління та землеустрою,
Класичний приватний університет

Ретинський С.С.

аспірант кафедри публічного
управління та землеустрою
Класичний приватний університет

Постановка завдання. Лобізм посідає важливе місце в будь-якому демократичному суспільстві. На сьогодні він існує в кожній цивілізованій країні світу.

Лобізм виступає інструментом самоорганізації громадянського суспільства, за допомогою якого мобілізується суспільна підтримка або опозиція певному рішення. Він створює можливості для захисту інтересів меншості, виступаючи у специфічній формі політичного

плюралізму, надає додаткові можливості різноманітним соціальним недержавним структурам-асоціаціям для досягнення їх цілей, є засобом активізації тих чи інших процесів у політиці, використовується як своєрідний соціально-політичний стимул, спрямований на реалізацію тих чи інших інтересів [1]. Але, не зважаючи на важливість процесу лобізму, довгий час він залишався поза межами правового поля, і нормативно-правові акти, які на

сьогодні прийняті, будуть регулювати цей процес через декілька місяців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання лобізму було сферою наукових інтересів науковців в контексті його реалізації у різних сферах суспільного життя та різних формах прояву. Так, О.А. Онищенко досліджувала правове регулювання лобізму як технології інформаційного впливу [2]; М. Рачинська розглядала інститут лобізму в питаннях формування й реалізації державної правової політики [3]; І. Сибіга – лобізм як механізм впливу неурядових організацій на державні структури України [4]; О.В. Карпенко доводив доцільність впровадження в Україні інституту цивілізованого лобізму [5]. Проте, не дивлячись на інтерес з боку науковців до цього питання, надання послуг лобізму довгий час залишалось поза межами правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Лобізм є одним із основних механізмів представництва інтересів та впливу на органи влади. В умовах сьогодення лобізм виступає особливою системою і практикою цілеспрямованого впливу окремих груп суспільства на органи законодавчої та виконавчої влади [6].

Під лобізмом науковці розуміють діяльність, яка спрямована на відстоювання і втілення в життя інтересів соціальних груп в державних органах представників недержавних організацій, які виражають такі інтереси. Метою лобістів є врахування максимальною мірою інтересів, що ними представляються, в рішеннях державних органів. Домагаючись цього, лобісти можуть або сприяти найшвидшому прийняттю тих чи інших рішень, або ж, навпаки, намагаються перешкодити їм або уповільнити їх схвалення [2, с. 167].

Інститут лобіювання покликаний реалізувати важливу функцію, як то: забезпечення ефективної взаємодії громадян, інститутів громадянського суспільства, суб'єктів господарювання з органами державної влади та місцевого самоврядування в питаннях формування та реалізації державної правової політики та здійснення контролю за правотворчою діяльністю [3, с. 209].

Як наголошує І. Сибіга, що: «Лобізм як система представництва групових інтересів має позитивну сторону. Виступаючи важливим і необхідним інститутом демократичного процесу, він є формою законного впливу груп інтересів на управлінські рішення державних органів [4, с. 199]. Але, хотілося б зазначити, що мова йде саме про законний вплив інститутів громадського суспільства чи окремих фізичних осіб на прийняття рішень органами законодавчої чи державної влади. У протилеж-

ному випадку лобізм може мати негативні прояви під час відстоювання інтересів конкретної групи осіб, як то: корупція, тиск на представників влади, введення в оману та інше.

Аналогічної думки й науковець І. Сибіга, який вважає, що: «... такі практики впливу на представників влади, як незаконний тиск, хабарництво, корупція, формують негативне ставлення до лобізму. Через можливість поширення таких практик і необхідність запобігання їм лобізм має бути контрольованим. Адже якщо він стає неконтрольованим, то від цього може постраждати суспільне благо, на задоволення якого спрямована діяльність державних органів» [4, с. 199]. За для цього має бути розроблена відповідна нормативно-правова база, яка б регулювала процес здійснення лобістської діяльності та визначала правовий статус кожного з учасників такої діяльності й можливість притягнення до відповідальності у разі вчинення неправомірних дій.

Нажаль, Інститут лобіювання у свідомості більшості українців розглядається через призму негативних асоціацій, чому сприяють багато факторів, зокрема:

- нестача популярно-орієнтованої інформації про «легальний» лобізм на фоні гучних скандалів щодо викриття «тіньового»;

- відсутність законодавчо закріплених понять і механізмів лобіювання на противагу необміркованому застосуванню іноземних еквівалентів до українського правопорядку;

- підміна понять через неможливість сторонньому спостерігачу дослідити межу між просуванням інтересів та підкупом суб'єкта прийняття рішення [7]. Така ситуація потребує правової регламентації лобістської діяльності, яка буде відповідати вимогам Конституції України та іншим Законам.

Як зазначає М. Рачинська: «... лобіювання визначається як легітимний вплив зареєстрованих та акредитованих в установленому порядку осіб (лобістів та лобістських об'єднань) в інтересах замовників лобістських послуг на органи державної влади, їх посадових і службових осіб під час прийняття (участі у прийнятті) ними нормативно-правових актів» [3, с. 210]. Тоді як в Україні відсутня нормативно-правова база, яка б регулювала процес надання лобістських послуг.

Проте Ю.В. Тимошенко та С.В. Власенко акцентують увагу, що: «Правового механізму регулювання інституту лобізму в Україні не існує, хоча лобісти є частиною політичної системи країни. Лобізм носить в більшості випадків виключно тіньовий характер. Люди, які відносяться до сфери лобіювання інтересів в українських реаліях, зазвичай, використовують

недозволені методи ведення діалогу: надання неправомірної вигоди, недеклароване фінансування політиків та державних службовців, тінюві зв'язки, кулуарні змови» [1].

Неодноразово здійснювались спроби спрямувати лобістську діяльність у правове русло, і перші кроки було зроблено ще у 2010 році, коли Народним депутатом України В.І. Коновалюком було запропоновано проект Закону «Про регулювання лобістської діяльності в Україні», в якому надано визначення процесу лобіювання, як законного впливу зареєстрованих та акредитованих в установленому порядку осіб (лобістів), який здійснюється на замовлення органів державної влади та місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб під час розробки та прийняття ними нормативно-правових актів (ст. 1 проекту Закону [8]). На його думку лобістська діяльність мала стати підприємницькою діяльністю з надання лобістських послуг, під якими слід розуміти – діяльність лобіста, яка включає в себе лобіювання та інші заходи з підготовки та планування лобіювання (в тому числі проведення будь-яких досліджень, підготовка аналітичних та інших матеріалів, розробка проектів нормативно-правових актів, поширення інформації через засоби масової інформації, тощо (ст. 1 проекту Закону [8]).

В проекті Закону було визначено порядок реєстрації та акредитації лобістів, як фізичних, так і юридичних осіб; умови ведення Реєстру лобістів України; порядок акредитації лобістів в органах державної влади та місцевого самоврядування; умови участі лобістів у роботі Верховної Ради України, в роботі Адміністрації Президента України, Кабінету Міністрів України, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади; порядок здійснення державного та громадського контролю за діяльністю лобістів.

Протягом останніх чотирьох років було представлено цілий ряд законопроектів.

Так, у лютому 2020 року народними депутатами Ю.В. Тимошенко та С.В. Власенко розроблено Проект Закону «Про державну реєстрацію суб'єктів лобіювання та здійснення лобіювання в Україні». В проекті Закону було визначено перелік суб'єктів лобіювання, якими мали бути: лобістська фірма та (або) лобіст. Лобістською фірмою – є юридична особа, яка має одного або більше співробітників, які є лобістами, що діють від імені клієнта за договором про надання послуг з лобіювання. Лобістом слід вважати – будь-яку фізичну особу, яка працює на клієнта або наймається ним за фінансову винагороду для надання послуг, що включають більше одного лобіст-

ського контакту, а також особи, які працюють як наймані працівники у лобістській фірмі [9].

Передбачалося, що фізична або юридична особа, може стати суб'єктом лобіювання з моменту внесення про неї відомостей до Електронного реєстру суб'єктів лобіювання та присвоєння їй ідентифікаційного номеру [9]. Крім того цим проектом було визначено: порядок створення та адміністрування Електронного реєстру суб'єктів лобіювання; правовий статус державного реєстратора суб'єкта лобіювання та порядок реєстрації суб'єкта лобіювання; механізм здійснення контролю за лобістською діяльністю та порядок її припинення.

В цей же період (лютий 2020 року) народними депутатами України О.А. Дубінським та О.М. Василевською-Смаглюк було розроблено проект Закону «Про лобізм» в якому вони окрім визначення правового статусу лобістів виділили у якості суб'єктів надання лобістських послуг – професійних суб'єктів лобізму.

На їх думку, лобістами мають бути – фізичні особи, що є професійними суб'єктами лобізму, працівники професійних суб'єктів лобізму, що безпосередньо забезпечують надання лобістських послуг через участь у лобістських контактах, працівники внутрішніх структурних підрозділів юридичних осіб з річним оборотом понад 1 млрд. грн. за даними останньої річної фінансової звітності, суб'єктів природних монополій та суб'єктів господарювання на суміжних ринках, до посадових обов'язків яких відноситься взаємодія з суб'єктами владних повноважень [10].

Професійними суб'єктами лобізму можуть бути громадяни України, які зареєстровані як фізичні особи – підприємці, та юридичні особи, що зареєстровані в Україні, як суб'єкти підприємницької діяльності, та інформація про яких внесена до державного реєстру суб'єктів лобізму [10]. Їх виключним видом діяльності може бути лише надання послуг з лобізму.

Крім того, у проекті Закону «Про лобізм» було визначено обмеження щодо здійснення лобістської діяльності та стосовно замовників послуг з лобіювання; визначено систему та форми регулювання лобістської діяльності; прописано засади самоврядування лобістів, як то створення Асоціація лобістів України та Ради лобістів України; визначено порядок притягнення до відповідальності.

Серед санкцій, до яких може бути притягнута особа, винна у порушення засад здійснення лобістської діяльності: письмове застереження; тимчасове, на строк до шести місяців, зупинення державної реєстрації

суб'єкта лобізму; відсторонення від роботи посадової особи суб'єкта лобізму; анулювання державної реєстрації.

У березні цього ж року (2020) було запропоновано групою народних депутатів проект Закону «Про правове та прозоре регулювання діяльності з лобіювання» в якому було вже чітко визначено форми в якій може здійснюватися лобіювання, зокрема у вигляді:

- участі у розробці проектів нормативно-правових актів, що приймаються Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, іншими центральними органами виконавчої влади та проектів рішень органів місцевого самоврядування;

- співпраці суб'єкта лобіювання з посадовими та службовими особами суб'єктів владних повноважень та органів місцевого самоврядування;

- підготовці ініціатив по розробці, прийняттю, зміні або скасуванню законів, підзаконних нормативно-правових;

- підготовці інформаційно-аналітичних матеріалів, результатів соціологічних та інших досліджень щодо питань, які є предметом лобіювання;

- участі у засіданнях інших суб'єктів владних повноважень та органів місцевого самоврядування (ст. 6 проекту Закону [11]).

Для набуття статусу суб'єкта лобіювання автора законопроекту було запропоновано прийняти присягу, до цього моменту у жодному проекті Законів не було подібної пропозиції. Тільки після прийняття присяги Міністерство юстиції України за погодженням з Радою суб'єктів лобіювання України може бути прийнято рішення про видачу свідоцтва про право здійснення діяльності з лобіювання.

Крім того, ініціатори проекту Закону «Про правове та прозоре регулювання діяльності з лобіювання» пропонують справляти плату за реєстрацію суб'єкта лобіювання згідно кодів КВЕД та за підтвердження в Реєстрі статусу суб'єкта лобіювання, розмір якої буде обраховуватися в розмірах мінімальної заробітної плати, а за внесення до Реєстру – в залежності від розміру отриманого компанією доходу за попередній рік. Отже, судячи з подібної пропозиції, можна зробити висновки, що суб'єкт лобіювання може бути внесений до Реєстру статусу суб'єкта лобіювання не раніше як через 12 місяців (рік) після його державної реєстрації у якості суб'єкта господарювання.

Але, нажалі ці законопроекти не передбачали залучення до процесу участі у політичному житті представників громадянського суспільства.

Як вважають фахівці і з цим можна цілком погодитися: «... правове регулювання лобістської діяльності не має порушувати демократичне право громадян на висловлення своєї думки, звернення з петиціями до державних службовців, органів та установ, проведення кампаній за політичні зміни та зміни до законодавства» [12]. І це означає, що органи державної влади та місцевого самоврядування мають певні побоювання щодо можливості залучення громадян до сфери політичного життя та можливості їх впливу на рішення державних службовців та представників органів законодавчої влади.

Наприкінці 2023 року було ініційовано законопроект Кабінетом Міністрів України «Про добросовісне лобіювання» в якому багато уваги було приділено реалізації принципу «прозорості» під час здійснення лобіювання, який передбачає обов'язковість передачі та оприлюднення інформації про здійснення лобіювання після її прийняття.

Проектом Закону «Про добросовісне лобіювання» було передбачено ведення Реєстру прозорості, який є інформаційно-комунікаційною системою, що забезпечує збирання, накопичення, захист, облік, відображення, оброблення та надання інформації про суб'єктів лобіювання та їх звітність. Ведення Реєстру прозорості має забезпечити Національне агентство, яке є держателем та адміністратором цього Реєстру [13].

У проекті Закону «Про лобізм та лобістську діяльність в Україні» № 10337-1 від 26.12.2023р., запропонованим народним депутатом України Л.А. Буймістер, також багато уваги приділено порядку ведення Реєстру прозорості, держателем та адміністратором якого на її думку має стати Національне агентство. Серед принципів на яких має здійснюватися лобіювання депутат виокремлює «принцип етичності», що передбачає рівне ставлення до суб'єктів лобіювання, загальносуспільне сприйняття добросовісного лобіювання як позитивної практики, утримання від перешкоджання законному здійсненню лобіювання та створення умов, які б поставили їх у будь-яку залежність від суб'єктів лобіювання, а також будь-яких обіцянок щодо результатів лобіювання [14]. Частково цей принцип вбирає в себе дії, спрямовані на попередження корупції та схожий із «принципом дискримінації». Але, якщо говорити про етику поведінки, то вона має вбирати в себе ще поважне ставлення до інших учасників взаємовідносин у сфері надання лобістських послуг.

В цей же час народним депутатом України С.В. Власенко внесено проект Закону «Про

державну реєстрацію суб'єктів лобіювання та здійснення лобіювання в Україні» № 10337-2 від 28.12.2023 р., [15] в якому багато приділено увагу процесу подання звітності суб'єктами лобіювання. Звіт має подаватися щоквартально не пізніше ніж через 20 днів після закінчення кварталу про здійснення лобістської діяльності та окремий звіт має бути подано по кожному клієнту особи. Судячи зі змісту проекту Закону залишається незрозумілим мета подання такого звіту, адже він носить суто інформаційний характер, в ньому не зазначається обсяг отриманих доходів від здійснення такої господарської діяльності та стан розрахунків з бюджетом.

І лише 23 лютого 2024 року Президентом України було підписано ЗУ «Про лобіювання» [16], який буде введено в дію лише з 1 вересня 2025 року через два місяці з дня початку функціонування Реєстру прозорості, і це є, саме, допрацьований проект Закону «Про добросовісне лобіювання» запропонований: Прем'єр Міністром України Д.А. Шмигалем.

Відповідно до ЗУ «Про лобіювання», лобіюванням вважається діяльність, що здійснюється з метою впливу (спроби впливу) на об'єкт лобіювання в комерційних інтересах бенефіціара (за винагороду, що отримується прямо або опосередковано, та/або з оплатою фактичних витрат, необхідних для її здійснення) або у власних комерційних інтересах особи та стосується предмета лобіювання [16]. Об'єкт лобіювання – є суб'єкт правотворчої діяльності та/або суб'єкт правотворчої ініціативи. Предмет лобіювання – є нормативно-правовий акт, який планується розроблюватим чи вносити зміни до нього [16].

Обов'язковою умовою для здійснення лобістської діяльності так і залишилось створення та занесення до нього Реєстру прозорості, який є інформаційно-комунікаційною системою, що забезпечує збирання, накопичення, захист, облік, відображення, оброблення та надання інформації про суб'єкт лобіювання та їх звітність.

Отже, лобіювання без відповідної реєстрації в цьому Реєстрі буде вважатися незаконним.

Але принциповим моментом для визнання діяльності лобіюванням стало наявність певного комерційного інтересу, як то грошові кошти чи майно, особисті переваги, пільги, або інші вигоди матеріального чи нематеріального характеру, які отримає особа, що надає послуги з лобіювання, про що свідчить саме нормативне визначення діяльності з лобіювання. Отже, маємо зробити висновок, що лобіюванням може займатися лише

суб'єкт господарювання, який має на меті отримання прибутку, тобто неприбуткові організації, зокрема політичні партії, релігійні організації не можуть надавати відповідні послуги.

Крім того, новою нормою стало видання «Правил етичної поведінки суб'єктів лобіювання», яку були затверджені 01 жовтня 2024 року, в яких було передбачено уникнення суб'єктом лобіювання утиску або мобінгу (цькування) інших суб'єктів лобіювання; свідомого поширення неправдивих відомостей про інших суб'єктів лобіювання; здійснення спроб схилити клієнта іншого суб'єкта лобіювання до розірвання з ним договору; вчинення дій у вигляді недобросовісної конкуренції, тощо [17]. Що є важливим кроком для формування цивілізованого суспільства, в якому усі сторони мають можливість мати діалог та бути почутими.

Висновки. Отже, можна зробити висновки, що нормативне закріплення діяльності з лобіювання – є корисним кроком на шляху до демократії, бо це надасть можливість вітчизняному бізнесу відстоювати власні інтереси та просувати зміни до законодавства через офіційно зареєстровані компанії або фізичних осіб, які мають право здійснювати діяльність з лобіювання.

Проте, прийнятий ЗУ «Про лобіювання» має певні недоліки. Адже він звує сферу діяльності лобістів, яким надано право надавати свої послуги лише стосовно питань прийняття нормативно-правових актів, або внесення змін до них, тобто стосовно законів та підзаконних нормативних актів, але не стосується видання органами виконавчої влади розпоряджень та інших адміністративних рішень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про державну реєстрацію суб'єктів лобіювання та здійснення лобіювання в Україні» № 3059 від 11.02.2020 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/914>
2. Онищенко О. А. Правове регулювання лобізму як технології інформаційного впливу. *Держава та регіони. Сер. : Право.* 2013. № 2. С. 167–172. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drp_2013_2_34.
3. Рачинська М. Інститут лобізму в питаннях формування й реалізації державної правової політики та здійснення контролю за правотворчою діяльністю. *Вісник Національної академії державного управління при Президенті України.* 2013. № 2. С. 208–215. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2013_2_28.
4. Сибіга І. Лобізм як механізм впливу неурядових організацій на державні структури України. *Вісник Національної академії державного управління при Президенті України.* 2009. № 1. С. 197–206. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2009_1_27.

5. Карпенко О. В. Про доцільність впровадження в Україні інституту цивілізованого лобізму державно-управлінських рішень. *Демократичне врядування*. 2011. Вип. 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2011_7_16

6. Крупник А. Законодавче регулювання лобізму в Україні: у чому загроза для громадянського суспільства. URL: <https://uplan.org.ua/analytics/zakonodavche-rehuliuвання-lobizmu-v-ukraini-u-chomu-zahroza-dlia-hromadiansko-ho-suspilstva/>

7. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про правове та прозоре регулювання діяльності з лобіювання» № 3059-2 від 02.03.2020 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/1440>

8. Про регулювання лобістської діяльності в Україні: проект Закону України вноситься народним депутатом України Коновалюком В. І. (реєстр. № 83). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/JF5LX00A?an=3>

9. Про державну реєстрацію суб'єктів лобіювання та здійснення лобіювання в Україні: проект Закону України № 3059 від 11.02.2020 р., вноситься народними депутатами України Ю.В. Тимошенко та С.В. Власенко. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/914>

10. Про лобізм: проект Закону України № 3059-1 від 28.02.2020 р., вноситься народними депутатами України О.А. Дубінським та О.М. Василевською-Смаглюк URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/1427>

11. Про правове та прозоре регулювання діяльності з лобіювання: проект Закону України № 3059-2 від 02.03.2020 р., вноситься народними депутатами України О.А. Качурою та О.В. Мошенець. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/1440>

12. Лобізм у законі чи закон про лобізм: українські реалії. URL: <https://parlament.org.ua/analytics/lobizm-u-zakoni-chy-zakon-pro-lobizm-ukrayinski-realiyi/>

13. Про добросовісне лобіювання: проект Закону України № 10337 від 13.12.2023 р., вноситься Прем'єр Міністром України Д.А. Шмигалем URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43386>

14. Про лобізм та лобістську діяльність в Україні: проект Закону України № 10337-1 від 26.12.2023 р., вноситься народним депутатом України Л.А. Буймістер. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43453>

15. Про державну реєстрацію суб'єктів лобіювання та здійснення лобіювання в Україні: проект Закону України № 10337-2 від 28.12.2023 р., вноситься народним депутатом України С.В. Власенко. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43459>

16. Про лобіювання: Закон від 23 лютого 2024 р., № 3606-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3606-20#Text>

17. Про затвердження Правил етичної поведінки суб'єктів лобіювання: Постанова від 01 жовтня 2024 р. № 1128 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-pravyl-etychnoi-povedinky-subiektiv-lobiiuvannia-a1128>